

PRILOG RAZMATRANJIMA O POTREBI ISPITIVANJA PERCEPCIJE INSTITUCIONALNOG TRETMANA OD STRANE MALOLJETNIKA I MLADIH PUNOLJETNIH OSOBA

Ljiljana Mikšaj-Todorović
Vladimira Žakman-Ban

Pregledni članak

Sveučilište u Zagrebu
Fakultet za defektologiju

UDK: 376.58

SAŽETAK

U ovom radu autorice polaze od stajališta da diferencijacija institucija za tretman maloljetnih i mladih punoljetnih osoba u Republici Hrvatskoj, globalna koncepcija tog tretmana, te u okviru njega, metode individualnog i grupnog rada mogu biti poboljšane, ako se uzme u obzir percepcija i samopercepcija onih subjekata koji u njemu sudjeluju, a posebno samih odgajnika. Daje se i kraći pregled istraživanja efikasnosti institucionalnog tretmana i obrazlaže potreba za demokratizacijom odnosa svih sudionika tretmana. Poznavajući formalnu organizaciju ovih institucija, još uvijek ne postoji bitna informacija o ukupnoj učinkovitosti njihova rada ili pak pojedinih pristupa u njemu. Stoga se sugerira znanstvena analiza, eksperimentalni rad i organizirana trening-edukacija osoblja u svrhu realiziranja stvarne i potpune tretmanske orijentacije u njima.

KLJUČNE RIJEČI

institucionalni tretman/maloljetnici/mlade punoljetne osobe/percepcija/efikasnost tretmana/"samopercepcija"

1. INSTITUCIONALNI TRETMAN

U 19. stoljeću niz zemalja donijelo je zakone koji su se odnosili na smještaj zapuštene djece ili djece delinkventnog ponašanja (Basel, 1883. godine, Austrija 1885. godine, Norveška i Engleska 1886. godine). U osnovi tih zakona bila je namjera da se, koliko god je to moguće, izbjegne okrutno kažnjavanje djece (Reicher, 1910.). U Hrvatskoj ova tradicija započinje 1902. godine, donošenjem Zakona o prisilnom uzgoju nedoraslih.

Danas Krivični zakon Republike Hrvatske sadrži tri vrste institucionalnih odgojnih mjera za maloljetnike (upućivanje u odgojnu ustanovu, upućivanje u dom za preodgoj i

upućivanje u posebnu odgojnu ustanovu), te kaznu maloljetničkog zatvora.

Odgojne mjere međutim, mogu se izreći i mladim punoljetnim osobama, bilo za djela koja su počinili kao maloljetnici bilo da su ih počinili kao punoljetni, ali u vrijeme suđenja nisu imali navršenih 21 godinu života. One u instituciji mogu ostati do 23 godine života. No ako u ovom radu pod terminom "institucionalni tretman" podrazumijevamo i kaznu maloljetničkog zatvora, koja se izriče starijim maloljetnicima i može trajati najdulje 10 godina, to je starost populacije kojom se bavi istraživanje, kojega je ovaj radi dio, u rasponu od 14. do otprilike 27. godine života.

Kada je u pitanju upućivanje maloljetnika u

¹ Ovaj je rad dio podprojekta pod naslovom "Evaluacija institucionalnog tretmana maloljetnika i mladih punoljetnih osoba" koji se realizira u okviru znanstveno-istraživačkog projekta "Evaluacija modela tretmana mladih s poremećajima u ponašanju" na Odsjeku za socijalnu pedagogiju Fakulteta za defektologiju. Voditelj projekta je prof. dr. Milko Mejovšek.

institucionalni tretman, za to je prvenstveno mjerodavan njihov opći pedagoški status kao i prilike u kojima žive. Utvrđuju se nadalje, stupanj i oblici poremećaja u ponašanju a vrši se i procjena eventualnih pozitivnih snaga u njihovoj užoj i široj sredini, koje bi mogle sanirati postojeće odgojne probleme. Ipak, prema zakonu, izricanje odgojne mjere upućivanja u dom za preodgoj, ovisno je još i o težini i prirodi učinjenog djela. Tako iz obimnih analiza koje su proveli Hirjan i Singer (1987.) proizlazi da je odgojna mjera upućivanja u odgojnu ustanovu, znatno manje nego u ukupnom broju izrečenih zavodskih mjera u Hrvatskoj, zastupljena među krvnim i seksualnim deliktima, dok je odgojna mjera upućivanja u dom za preodgoj, naprotiv, među tim deliktima zastupljena znatno više. Zanimljivo je da su i kod upućivanja u posebnu odgojnu ustanovu sudovi za maloljetnike znatno češće impresionirani seksualnim i krvnim, nego ostalim deliktima. Drugim riječima, može se konstatirati da težina djela značajno diferencira dvije institucionalne odgojne mjere (posebna odgojna ustanova izriče se, u stvari, vrlo rijetko zbog praktičnih teškoća njenog provođenja). Kazna pak, maloljetničkog zatvora izriče se starijim maloljetnicima upravo onda kada zbog "teških posljedica djela i visokog stupnja krivične odgovornosti ne bi bilo opravdano izreći odgojnu mjeru."

U svim slučajevima upućivanja maloljetnika u institucionalni tretman podrazumijeva se njihov odgoj, preodgoj, obrazovanje i stručno usavršavanje. Kad su u pitanju odgojne mjere (iako to vrijedi i za kaznu maloljetničkog zatvora) zakonodavac akcentira "posebne odgajatelje" koji će u tom smislu vršiti na maloljetnike trajan i sustavni utjecaj. "Posebni odgajatelji", osposobljeni za rad u institucijama za preodgoj, pretpostavlja se, jesu osobe takve socijalno pedagoške edukacije i takvih osobnih svojstava da mogu utjecati na ličnost maloljetnika u pravcu prihvaćanja novih regulatora ponašanja i usvajanja pozitivnih sistema društvenih vrijednosti. Kako bi tom zadatku mogli udovoljiti, njihov rad uvelike mora sadržavati elemente terapijskog,

što pretpostavlja da takav rad nije odvojeni dio procesa preodgoja rezerviranog npr. samo za psihologe i psihijatre (osim iznimno). U skladu s tim je i opći Adlerov (1984) stav da je osnovni zadatak psihoterapeuta, prije rad na odgoju i unapređivanju ("korekturi") stila života, nego uklanjanju simptoma duševne bolesti.

Za sada je, uglavnom rad navedenih odgajatelja osnovan na klasičnim principima odgoja i preodgoja, a s obzirom na postojanje timova stručnjaka različitog temeljnog obrazovanja ili pak njihovih kasnijih usmjerenja, nerijetko se dešava da se u jednoj instituciji, do istog cilja, pokušava doći relativno različitim putovima. Ovo bi u nekim drugim okolnostima, naravno prije bila prednost nego nedostatak, no ne možemo, na žalost, konstatirati da se odgoj i preodgoj u institucijama u Hrvatskoj, usprkos djelomičnih vrijednih pokušaja, provodi prema nekim znanstvenim ili makar stručno definiranim koncepcijama. Hudina (1989) smatra da postojećem modelu organizacije rada u institucijama za preodgoj u nas, a koji kombinira većinu, do sada sistematiziranih pristupa, ne možemo dati čak niti atribut: pedagoški, a teško bi se mogao nazvati i sistemom. Također, po njemu ne postoji ni utvrđena, a ni stvarna diferencijacija institucija temeljena na klasifikaciji razvojnih karakteristika maloljetnika. U odnosu na sam tretman Mejovšek (1989) ističe nedostatak globalne koncepcije i premali broj specifičnih diferenciranih programa rada koji bi se primjenjivali selektivno. Znatno je razumljivije kada se zahtjev za praćenjem institucionalnih uvjeta života maloljetnika, te pogledima i procjenama stručnjaka o njihovoj organizaciji i o njihovim programima, te eventualnim programskim poklapanjima, postavi u zemlji sa visoko razvijenim sistemom ove vrste tretmana (Lerman, 1991.). U nas ovaj posao, usprkos relativno malenom broju institucija, tek predstoji, a bitno će ga determinirati situacija na području delinkvenije mladih u razdoblju nakon domovinskog rata.

2. EFIKASNOST INSTITUCIONALNOG TRETMANA

Budući model organizacije rada kao i globalne, odnosno specifične koncepcije institucionalnog tretmana, neosporno će počivati na dosadašnjim brojnim domaćim i inozemnim iskustvima i istraživanjima. Zajednički cilj takvih istraživanja, u krajnjoj se liniji odnosi na što veću efikasnost institucionalnog tretmana, a koja se najčešće promatra u postinstitucionalnom razdoblju i u sudskim statistikama oslanja na recidivizam (Singer, 1982), a u sklopu drugačijeg, multidimenzionalnog pristupa, na uključivanje mladih u širu društvenu sredinu (Kovačević, 1981.; Kovačević, 1982.; Mejovšek, 1982.; Bujanović-Pastuović, Bašić, 1982.; Žižak, 1982.; Uzelac, 1982.; Mikšaj-Todorović, 1982.; Poldružić, 1982.; Bašić, 1982.; Žakman-Ban, 1982.; Leko, 1982.; Davidović i sur. 1968.; Dobrenić i sur., 1972.; Špadijer i sur., 1974.; Hwang, 1990.; Bullock, 1990.).

Ovako shvaćene efekte institucionalnog tretmana, naravno, ima smisla sagledavati u svjetlu, uvjetno rečeno, formalne organizacije institucije, kao što je organizacija institucije u kojoj se tretman odvija, osoblje zaposleno u instituciji, struktura populacije mladih, pa čak organizacija tretmana. No poznavajući formalnu organizaciju ovih institucija, još uvijek nemamo suštinsku informaciju o ukupnoj efikasnosti njihova rada ili pak pojedinih pristupa u njemu. Za sudove u tužiteljstva ona će vjerojatno biti procijenjena pozitivnom ukoliko izostane ponovno vršenje krivičnih djela, za ostale stručnjake iz socijalne zajednice bit će potrebni neki dodatni kriteriji vezani za opću socijalizaciju i integraciju. Odgajatelji i ostalo osoblje institucije formirat će neke druge kriterije, često temeljene na disciplini i izvršavanju obveza, a sami maloljetnici moguće je, ništa od navedenog neće smatrati relevantnim za procjenu uspješnosti vlastitog preodgoja. Ovo tim prije što, kako jednostavno navodi Brinc (1986) "opsojenci so pri tem še najmanj udeleženi, vse se dogaja mimo njih, če

prav za radi njih. "Pri tome naročito negativno ocjenjuje pažnju koja se pridaje isključivo ponašanju odgajanika, a ne njihovim stavovima, mišljenjima, osjećajima i motivaciji.

Upadljivo je kolika se pažnja u ispitivanju efikasnosti tretmana, što je vidljivo iz prethodno navedenih istraživanja, poklanja socijalizaciji mladih procijenjenoj od strane drugih osoba. Istovremeno u teoriji brojni autori (npr. Brinc, 1986.; Wylie, 1979., Rosenberg, 1979.: prema Holbert i Unnithan, 1992.) ističu kako je i za etiologiju i za fenomenologiju delinkventnog ponašanja, pa tako i za tretman, od presudne važnosti delinkventova predodžba o samome sebi. Rechless, Dinitz i sur. (1956. i 1957.) smatraju čak da je "samospoznaja", "samopoimanje", odnosno predodžba o samome sebi upravo onaj "izolator" koji dijeli "good guy" od onog što promiče "bad guy". U procesu institucionalnog tretmana kojeg je krajnji cilj, između ostalog, upravo i "samounapređivanje", odnosno pozitivnija samopercepcija, neophodno je u svim fazama imati povratnu informaciju (feed-back) o modalitetima i svim subjektima tretmana, od strane samog odgajanika. Ovo posljednje, u skladu sa suvremenim tendencijama ka individualizaciji u pristupu institucionalnom tretmanu, po našem je mišljenju od ključnog značaja. Relativno je mali broj istraživanja koja bi se bavila percepcijom institucionalnog tretmana od strane samih delinkvenata - subjekata tog tretmana. Tako Holbert i Unnithan (1992.) ističu nedostatak radova koji se bave percepcijom samih prijestupnika, odnosno njihovim viđenjem "kriminalno političkog sustava, društva u cjelini, te ostalih zatvorenika i vlastite kriminalne aktivnosti". Još 1962. godine, Cahn (prema Holbert i Unnithan, 1992) podupire istraživanja koja daju posebno mjesto viđenju kriminalne politike i tretmana od strane samih "potrošača", a Casper, 1972. godine, sugerira provedbu istraživanja percepcije osuđenika "naročito onda kada vlada intervenira u njihov život". I drugi

autori ističu da ima premalo literature o delinkventima i njihovim vlastitim uvjerenjima o "preodgojnom procesu" kojeg su oni subjekti (u tom smislu, Holbert i Unnithan (1992) citiraju neke autore kao što su: Shover, 1979, Schura, 1971.; Tannenbaum, 1982. i druge). Iako Bašić (1990) također u tom smislu ističe da na dosegnutom stupnju razvoja znanstvenih disciplina koje se bave problematikom institucionalnog tretmana tek treba pristupiti ispitivanju stavova osuđenih osoba uopće, a onda i "stavova osuđenih osoba prema penološkom tretmanu i očekivanjima od tretmana" spomenimo neka takva istraživanja, koja je pravilnije nazvati ispitivanjima mišljenja osuđenih osoba u kaznenopopravnim domovima, a koja su na tragu gore navedene problematike. Jedno takvo ispitivanje mišljenja osuđenih, proveo je Nikolić, 1985. godine (prema Bašić, 1990.), pa iako je zbog nekih metodoloških nedostataka teško govoriti o valjanosti dobivenih rezultata, izvjesne je pretpostavke o stavovima osuđenih osoba moguće prihvatiti. Slično istraživanje proveli su Buđanovac i Stipetić (1978.) na populaciji osuđenika u zatvorenoj instituciji KPD Lepoglava. Buđanovac i sur. (1987.) ispitali su stupanj zadovoljstva osuđenih odnosom i radom pojedinih kategorija osoblja, nekim elementima tretmana, te uvjetima života i rada u KPD Lepoglava. Za potrebe ovoga rada najvažniji je rezultat koji se odnosi na osuđene mlađe dobne skupine (mlađi punoljetnici, tada premješteni iz KPD-a Rab) koji se, prema svojim stavovima u odnosu na sve ono što ih okružuje u ovoj ustanovi, očituju kao posebna kategorija, za koju nije adekvatan niti postojeći tretman, niti postojeći ambijent. Autori su još tada predložili da se za kategoriju osuđenih iz mladih dobnih skupina što prije prilagodi tretman u okviru ustanove, ako je to uopće moguće. Oni sugeriraju da nadležni organi pronađu mogućnost za osnivanje posebne ustanove.

Jedno od inicijalnih takvih istraživanja na maloljetničkoj populaciji (u "vaspitanju

popravnog domu") provela se Špadijer-Džinić (1973). Ona je ispitivala stupanj zadovoljstva maloljetnika uvjetima života u ustanovi, naglašavajući relevantnost mišljenja o samoj ustanovi kao i o programu tretmana od strane onih koji trebaju, ne samo prihvatiti mjere koje se prema njima poduzimaju, već prema tim mjerama trebaju imati i aktivan i pozitivan odnos.

Brinc (1986) je u razdoblju od 1982. do 1987. godine u dva opsežna istraživanja ispitivao socijalnu klimu u zatvorenim institucijama Slovenije. U okviru ove longitudinalne studije, logično je predmet njegova interesa bilo i odgajaničovo doživljavanje institucije, odnosno tretmana u instituciji. Pri tome autor naglašava da upitnik kojim su se prikupljali ovi podaci mjeri sastavne dijelove koje možemo podvesti pod pojam prizonizacije. Time označavamo proces kako odgajaničnici doživljavaju zavod, organizaciju zavoda, osoblje zavoda, kako prihvaćaju ili otklanjaju norme ponašanja ostalih zatvorenika, norme koje zahtijeva osoblje zavoda, kako se svojim stavovima i vrijednostima udaljuju ili približavaju normama ili vrijednostima koje vrijede na slobodi. Mogli bismo reći da u ovom dijelu svoje studije Brinc "preispituje dva, u literaturi poznata, modela prizonizacije: "deprivation model", kojega karakterizira depersonalizacija i stigmatizacija i "importation model", koji razloge za prizonizaciju traži u samim odgajanicima, odnosno njihovim vrednotama i stavovima sa kojima dolaze u zavod.

Na Odsjeku za socijalnu pedagogiju Fakulteta za defektologiju u Zagrebu, pri kraju je longitudinalna katamnistička evaluacija eksperimentalnog rada na izvršenju odgojne mjere pojačana briga i nadzor. Iako se radi o izvaninstitucionalnoj mjeri, značajno je napomenuti da su autori, respektirajući činjenicu da je osnovna odgovornost u procesu transformacije ponašanja maloljetnika na samom maloljetniku, između ostalog stavili naglasak na ispitivanje percepcije samih

maloljetnika - probanada. Kako kaže Uzelac (1992), katamnestički anketni list o uspješnosti odgojne mjere namijenjen bivšem maloljetniku - probandu - "konstruiran je s prvenstvenim ciljem spoznavanja maloljetnikove percepcije odgojne mjere, te subjekta i instrumenata vlasti koji su sudjelovali u njenom izboru, izricanju i izvršenju."

3. ZNAČAJ ISPITIVANJA PERCEPCIJE ODGAJANIKA

Na tragu takvom pristupu u traženju učinkovitijih rješenja na kojima bi trebao biti temeljen institucionalni tretman, neprestano imamo na umu (Michalowski, 1977.) da naše razumijevanje realnosti nije jednostavno neodređena kolekcija nevezanih značenja koje određuju događaji i objekti u našoj okolini, već više-manje sustavno organizirana hijerarhija značenja kroz koju razumijemo i interpretiramo svijet. Iako nisu savršeno organizirane, individualne komponente te hijerarhije tendiraju relativnoj konzistentnosti jedna sa drugom. Može se, dakle govoriti o nekoj vrsti formule za interpretaciju realnosti, a ona opet ima organizacione principe koji određuju evaluaciju specifičnih iskustava. Adler (1984.) govori o osobnoj shemi percepcije i upozorava da se situacije neće vidjeti onako kako se stvarno javljaju, nego po toj osobnoj shemi; drugim riječima, situacije će se percipirati sa predrasudom u skladu sa vlastitim interesima. Stoga sustav čovjek smatramo probabilističkim sistemom (a ne determinističkim) uz očekivanje (prema Mejovšeku, 1989.) da su u određeni ulaz u sustav, odnosno podražaj okoline, mogući različiti izlazi iz njega, odnosno reakcije. Dalje, ako na taj sustav želimo utjecati, transformirati ga, onda je potrebno pojedinca i upoznati. No, osobna svojstva pojedinca, kako ističe Petrovec (1989.) možemo upoznati samo onda kada on funkcionira autentično, a da bi to mogao, ne smiju postojati zapreke, među kojima je (realni) strah od posljedica, gotovo nesavladiv. (Hudina 1989), Brinc

(1986) i Petrovec (1989) ističu kako svaki čovjek, pa tako i delinkvent u instituciji, ima potrebu da se izražava onakvim kakvim jest, no njegova aktivnost, nažalost nije produkt odnosa iz stvarnosti, već produkt stvarnosti nekog drugog zahtjevanog ideala (vidljivog iz propisanog ponašanja) koji nužno vodi u nesigurnost i nedjelotvornost. Ovdje treba spomenuti i Rokeacha (1973, 1975) koji, baveći se prvenstveno prirodom sustava vrijednosti i njegovom implikacijom na samopoimanje, iznosi i stajalište da nesklad između onoga kako pojedinac sam sebe opaža i stvarnog ponašanja ("doživljena teškoća") dovodi do nedosljednosti ili kontradikcije i predstavlja osnovnu motivaciju za sve promjene koje slijede (prema Reich i Adcock, 1978). Dakle, u formulaciji ovog autora motivacija potječe od nedosljednosti (kontradikcije) u samopoimanju što pojednostavljeno govoreći znači da je "autopercepcija" i nezadovoljstvo njome temeljni motiv promjene ponašanja.

Opće je poznato da je percepcija psihološka pojava koja ima biološke i socijalne aspekte. Sadržaj, kvaliteta, intenzitet i druge karakteristike ovog potonjeg aspekta percepcije, formiraju se i mijenjaju pod utjecajem društvenih faktora (govori se o socijalizaciji percepcije), a naravno da i način percipiranja utječe na socijalna zbivanja (tako Zvonarević, 1981.). Socijalna percepcija je bez sumnje "dvosmjernan proces koji odlučno utječe na ponašanje čovjeka" (Brinc, 1986.). Iako socijalne i ostale subjektivne determinante nikada ne mogu dovesti u pitanje osnovnu vrijednost spoznaje, ipak kako ističu Farrell i Swigert, 1978., (prema Holbert i Unnithan, 1992.) u skladu sa gledanjem simboličkih interakcionista "kroz definicije socijalnih sustava moguće je učiti u interakciju s njima; slično, kroz takve interaktivne procese, moguće je spoznati samoga sebe". U skladu s time, institucije o kojima je riječ, možemo promatrati i kao takve socijalne sustave. U tim sustavima od velikog je značaja činjenica da percepcija, između ostalog znači i opažanje i ocjen-

jivanje drugih, te njihovog ponašanja s ciljem da se ocijene njihovi motivi, osjećaji i stavovi. (English, English, 1972). Na primjer, u vezi s pitanjem zašto dolazi do sukoba među ljudima, Petz (1991.) naglašava da čovjek nije svjestan subjektivnosti vlastite percepcije; "naše povjerenje u vlastitu percepciju je ogromno." Upravo je percepcija drugih, središnji pojam u psihološkoj teoriji i odnosi se kako na "vrijednost" drugih tako i na "samopoštovanje". S tim u svezi, nije teško zaključiti da percepcija ima "velik upliv na oblikovanje čovjeka, na njegovo ponašanje i na razvoj samopoštovanja" (Brinc, 1986.) Spomenuti autor je pregnantno izrazio naprijed navedene tvrdnje u smislu toga da čovjek lako mijenja svoje ponašanje, ukoliko promijeni samopercepciju. Kada je riječ o delinkventima, posve je jasno da u procesu institucionalnog tretmana oni moraju razviti i pozitivnu samopercepciju, a s druge strane, po njihovom ponašanju, možemo zaključivati o tome kakvu samopercepciju imaju. Socijalna percepcija, kako je već rečeno, razvija se i oblikuje u instituciji i ovisno o ponašanju djelatnika u instituciji i odgajnika s tim da, ukoliko je međusobna percepcija pozitivnija, i odnosi su pozitivniji.

Iz ovih razloga, brojna razmišljanja teoretičara i praktičara naglašavaju potrebu promjene ili unapređivanja modela komunikacije, odnosno međuljudskih odnosa između odgajnika u institucionalnom životu odgajnika. Zajednički nazivnik tih promjena ili unapređenja, bez obzira što pojedini autor smatrao njihovim najbitnijim elementima, jest tendencija ka što većoj demokratizaciji u komunikaciji, što mladom delinkventu daje status partnera, ravnopravnog sudionika u procesu vlastitog preodgoja. Potiče se dogovaranje i zajednička aktivnost, a to pretpostavlja neprestano dobivanje povratne informacije (feed-back). Soisson (1990) dapače, unutar tog odnosa pita: Tko uči od koga?

Na ovom mjestu možemo slobodno napomenuti da se uz razumljive ograde,

neka iskustva savjetovanišnog rada mogu primijeniti i na odnos između subjekata preodgoja u instituciji. Tako npr. Kristančić (1982.) ističe da oba sudionika u procesu savjetovanja, taj proces ne vide jednako i istovjetno jer se radi o dvije samosvojne i jedinstvene ličnosti koje su u interakciji. Pošto "klijent" ima za cilj da stekne točniju i objektivniju percepciju samoga sebe i svijeta u kojemu živi, to obvezuje savjetnika da i sam bude svjestan svoje osobne perceptualne organizacije ili kompleksnog percipiranja. Prema tome, možemo kazati da nužnost spoznaje odgajnikove percepcije proistječe iz toga što se, s jedne strane radi o samosvojnoj ličnosti o kojoj znamo malo, a s druge strane što se ta osoba nalazi u neprirodnim uvjetima institucije, te se može pretpostaviti da je privremeno izgubila sposobnost realnog samoprocjenjivanja, te je donekle onemogućena za optimalnu percepciju sebe, drugih i situacije. S tim u vezi upućujemo na Maya-u (prema Kristančić, 1982.) koji je 1969. godine opisao kongnitivno-perceptualne različitosti i diskrepantnosti i podijelio ih u nekoliko tipova kao što su smanjene ili pogrešne informacije, pogrešno viđenje samoga sebe, te pogrešno viđenje međuljudskih odnosa i iskrivljeno percipiranje. Čini se da je vjerojatnost da ove različitosti i diskrepantnosti u uvjetima institucionalnog tretmana progrediraju, velika.

Interesantno je napomenuti da se i u radovima psihoanalitičara naglašava važnost održanja realističnog, prijateljskog odnosa između analitičara i analizanda. U tom smislu Zetzel, 1956., Greeson, 1965. i 1967. (prema Kohut, 1990) naglašavaju značenje tzv. terapijskog ili radnog saveza. Iako Kohut (1990), kao predstavnik jedne od suvremenih psihoanalitičkih škola, koja se pretežno bavi psihopatologijom tzv. narcističkih poremećaja ličnosti, za pojam ličnosti kao i identiteta, tvrdi da nisu prirodni dio psihoanalitičke psihologije, već pripadaju drugačijem teoretskom okviru, ipak ističe već spomenuti koncept terapijskog (ili radnog) saveza. Naime,

ovaj autor respektira psihosocijalni okvir u kojem se kreću analitičar i analizand. On afirmira princip terapeutskeg aktivizma pozivajući se na Aichhorna koje je 1936. godine učinio teorijski i tehnički korak naprijed, uvevši u liječenje maloljetnih delinkvenata svoju aktivnu tehniku stvaranja emocionalne privrženosti analitičaru. U svojoj kritici ove tehnike Kohut posebno naglašava činjenicu da će terapeut ostati neprihvaćen od strane delinkvenata "kada bi se ponudio kao idealan lik u svijetu vrijednosti". Naravno, u skladu sa svojim učenjem, ovaj autor vidi rješenje u tome da se u ovakvoj situaciji terapeut ponudi kao "zrcalni oblik delinkventnog veličajnog sebstva", tako da ne bi poremetio nužnu zaštitu obrambeno stvorenog veličajnog sebstva. Interesantno je spomenuti da i Anna Freud (prema Kohut, 1990.) kao klasični psihoanalitičar, 1951. godine u opisu ove tehnike, smatra da će se delinkvent povezati s terapeutom samo onda kada će mu terapeut biti u stanju predočiti uzveličanu repliku njegovog vlastitog delinkventnog ega i ideala ega.

Bez obzira što psihoanalitički pristup ne predstavlja dio modela i tehnika rada u institucionalnom tretmanu u nas, činilo se vrijednim istaknuti da se i s ovih teorijskih ishodišta, pojednostavljeno rečeno, prije svega afirmira princip aktivnosti subjekata u tretmanu, njihovo međusobno "uključivanje", te da se ističe neprimjerenost moralnog vrednovanja. Naravno da sve ovo pretpostavlja međusobno poznavanje subjekata u međusobnoj interakciji.

S obzirom na predmet ovoga rada nezaobilazna je i elaboracija fenomenološke teorije ličnosti koju je postavio Rogers (1947, 1951, 1959) a koje je ishodište psihološke terapije koju sam autor naziva terapijom orijentiranom na klijenta (Client centered therapy). Treba napomenuti da je Rogersova terapija u mnogim temeljnim pitanjima suprotna Freudovim pozicijama, iako i ovaj autor većinu vremena provodi u individualnoj

psihološkoj terapiji (prema Fulgosi, 1985). Čini se najvažnijim kazati da su osnovne karakteristike ove teorije upravo u naglašavanju "pojma o sebi" ili "svojem ja", te iskustvima i doživljajima koji su vezani za to svoje ja u smislu toga da svaki pojedinac funkcionira kao puno i ljudsko biće (slično Maslow, 1954, 1955; prema Fulgosi, 1985). Čovjek je, po svojoj prirodi, smatra ovaj autor, svrhovito biće, njegova je ljudska priroda konstruktivna, a cilj je postizanje zrelosti i socijalnosti putem aktualizacije sebe ili samo aktualizacije. Dok psihoanaliza naglašava nesvjesne nagone i porive, Rogers (1947, 1951, 1959) smatra da su osnovni podaci sadržani u fenomenološkom, dakle doživljenom ili svjesnom dijelu ličnosti, te dostupni direktnom proučavanju. Osnovu ove fenomenološke pozicije, čini uvjerenje da subjektivni svijet pojedinca, njegovi doživljaji, te ono čega je svjestan u određenom času čine njegov okvir referencije, te da je to jedino i realno za tog pojedinca. Drugim riječima, upravo percepcije i doživljaji čovjeka predstavljaju njegovu svijest i spoznaju, ali su i osnova za akciju i djelovanje, tako da osoba na neki događaj reagira u skladu sa svojom osobnom percepcijom i interpretacijom tog događaja. Stoga, osobne percepcije pojedinca čine njegov fenomenalni svijet ili fenomenalno polje, koje može, ali i ne mora odgovarati realnosti (ma što ona bila, op.a.). Ovaj autor, dakle, ističe subjektivno iskustvo kao ključ za razumijevanje njegova ponašanja, tako da druga osoba može proučavati nečiji privatni svijet jedino ukoliko uspije da svijet doživi na osnovu okvira referencije kojim se služi taj pojedinac tj. ako pokuša svijet percipirati onako kako ga percipira taj pojedinac (usporediti sa gore navedenim Kohutovim stajalištima, op.a.). Upravo je na osnovu ovakvog učenja Rogers razvio sustav nedirektivne terapije. U nastojanju da premosti jaz između subjektivnog i objektivnog Rogers je posebno inzistirao na očuvanju ljudi kao ličnosti tj. izbjegavao da oni postanu samo ispitanici ili

pioni znanosti, što je u krajnjoj liniji, kako kaže Fulgosi (1985) "u oštroj oporbi sa stavom biheviorističke psihologije". Naročito se to odnosi, a što je od posebnost značenja za problematiku kojom se i bavi ovaj rad, na njegovo stajalište da uvijek mora postojati mogućnost subjektivnog izbora i da to ostaje izvan znanosti; također i vrijednosni izbori trebaju ostati izvan znanosti. Za razliku od biheviorista (npr. Skinner, 1971; prema Fulgosi, 1985) Rogers, može se slobodno kazati, afirmira donekle ekstremno stajalište da je ponašanje pojedinca predominantno determinirano interpretacijama koje pojedinac ima o objektivnim podražajnim situacijama (na koje se isključivo pozivaju bihevioristi). Ukoliko osobe s poremećajima u ponašanju, u skladu s Rogersovim učenjem, shvatimo kao dezorganizirane ličnosti, onda one onemogućavaju mnogim svojim osjetnim i organskim doživljajima pristup do svijesti, te događaje iskrivljuju ili niječu. Kao što smo već napomenuli, ovaj autor rješenje vidi u terapiji koja vodi računa o "klijentovim" jedinstvenim osjećajima, stavovima, uvjerenjima, stanjima, ciljevima, ali i percepcijama, za što je jedan od predujeta da terapeut empatički razumije interni okvir referencije svog "klijenta", odnosno da percipira, doživljava i osjeća kao i on.

Između 60-tih i 70-tih godina pojavio se niz međusobno povezanih psihoterapijskih škola koje se obično označavaju "novim pravcima grupne psihoterapije" (Berger, 1980). Njihovi su autori razvili svoje "nove" poglede kroz vlastitu psihoterapijsku praksu koja je u početku bila psihoanalitički orijentirana. U teorijskom smislu oni naginju nativizmu i izražavaju puno povjerenje u prirodne potrebe čovjeka kao i u spontane procese njihova zadovoljenja na prirodan način. Njihova antropocentrična i humanistička orijentacija ide za tim da je, kako tijekom odgoja u normalnim uvjetima, tako i tijekom terapije, temeljni pristup u davanju podrške autonomiji pojedinca umjesto njenog suzbijanja. Uz to su pridonijeli i kvantitativnom porastu metoda i tehnika rada, pri

čemu se percepcija cjelokupne situacije od strane osobe s kojom se radi maksimalno uvažava, uključujući i autopercepciju i njeno unapređivanje. Pri tome se često naglašava da se radi o pristupu i načelima koji vrijede općenito na unapređivanje komunikacije među ljudima, a naročito su dragocjeni u procesu odgoja i preodgoja. No, u našim uvjetima institucionalnog tretmana izgleda da se ta načela znatno češće koriste kad je u pitanju individualni rad ili rad u maloj grupi, a da na nivou cjelokupne institucije kao sistema, još nisu našli svoje mjesto. Mejovšek (1989) još dodaje da metode koje se, makar na temelju najsuvremenijih spoznaja, upotrebljavaju u okviru institucionalnog tretmana s ciljem transformacije ponašanja, u dobrom dijelu slučajeva nisu precizno razrađene niti u dovoljnoj mjeri znanstveno evaluirane, te nisu rijetke improvizacije u njihovoj primjeni. Stoga bi možda trebalo krenuti od globalne koncepcije institucija za preodgoj mladih. Ako se pri individualnom i grupnom radu potiču autonomija pojedinca i njegovo sudjelovanje i odlučivanje u procesu, te uvažava njegova socijalna i autopercepcija, onda bi na nivou ustanove morali postojati korelati za istinsko suživljavanje takvog pristupa. Na primjer, iako se danas neprestano ističe "tretmanska orijentacija" u institucijama koje bave preodgojem osoba s poremećajima u ponašanju, Trstenjak (prema Brinc, 1986.) kaže da bi suvremeni ideal bio dom sa maksimalnom otvorenosću, a također i optimalnom učinkavitošću i to stoga što je današnji način izvršavanja "kazni u zavodima najčešće samo sudski određena dužnost s više ili manje umjetnim organizmima: dnevni red je do kraja organiziran, životni uvjeti su unaprijed određeni, tako da kućni red vodi u rutinu, pri kojoj je dom na putu okoštalo i samodovoljnosti." Petrovec (1989.), govoreći doduše o usko penalnom tretmanu, smatra da je potrebno razvijati demokraciju unutar institucije, bez obzira na propisanu hijerarhiju. Naglašava uvažavanje javnog mnijenja, dakle i od strane osuđenih, pa i uzajamnu potrebu

kontrole osoblja i osuđenih. Tek tako, "sistemom zrcala", odnosno dobivanjem istinske povratne informacije o svom radu, osoblje institucije (i ne samo ono) može početi kreirati suvremene modele institucionalnog tretmana. Što se tiče samih odgajanika, po teoriji "gledanja sebe u ogledalu", osoba razvija svoje vlastito mišljenje, što je i tko je ("self-koncept", "self-image") s obzirom na to, kako se drugi ponašaju prema njoj. Primjerice, kako kaže Brinc (1986.): "ako na odgajanike gledamo kao na kršitelje normi, oni će se prilagođavati tom mišljenju i poslije otpusta iz zavoda igrati svoju dodijeljenu negativnu ulogu".

Na temelju navedenog, naravno polako, ali sigurno, ruši se mit o odgajatelju kao svemoćnom i nepogrešivom. Imajući na umu nepovoljne karakteristike populacije koja boravi u institucionalnom tretmanu (koje prema brojnim autorima navodi Žižak, 1989.) jasno je da takve promjene nisu jednostavne za primjenu, a opravdan je i strah samih odgajatelja od gubitka dotadašnjih pozicija (kako god da su shvaćene) jer se za uzvrat ne nude nikakve garantirano efikasne metode i postupci, pa je i krajnji ishod neizvjestan. To tim prije što su u sadašnjem sustavu u kome rade, djelatnici institucije izvrgnuti brojnim stresovima i u dobrom broju slučajeva smatraju svoj posao opasnim i nezadovoljavajušim (Woorhis i sur. 1991.). Ovo uviđa i Tuggener (1990) pa kaže: "Posljednjih godina klasična domska briga postaje rastuće polje djelatnosti. Opasnost koju ona donosi treba biti osujećena širokim temeljnim trening programom za socijalne pedagoge (nespecijalisti). To bi trebalo biti omogućeno snažno razvijenim sistemom daljnje edukacije kojom bi socijalni pedagozi mogli postići posebna znanja i vještine u datom području specijalizacije. Na ovom mjestu interesantno je citirati i dio Izvještaja londonske nacionalne komisije za zatvore iz 1961. godine (Pankenham-Thompson Committee,

1961.): "Od čitavog zatvorskog personala se očekuje da shvati, da će se zatvorenici ponašati na neprirodan način, jer je boravak u zatovu stran i neprirodan u jednom demokratskom društvu. Od čuvara se dakle očekuje da se ponašaju kao oni "idealni" psihijatri, socijalni radnici i iskusni radnici u mentalnim bolnicama, koji bez osobnih tenzija mogu slušati bizarni rječnik, biti svjedocima "nedoličnom" ponašanju, gledati pacijente kako pokušavaju pobjeći, i koji mogu podnijeti divlje verbalne i fizičke nastaje." I dalje, "u svakom slučaju, personal treba biti receptivan, podnošljiv i opušten". Iako se radi o izvjesnom karikiranju zahtjeva na osoblje navedenih institucija, grubo rečeno, u institucionalnom tretmanu svakodnevnica ponekad postavlja upravo takve zahtjeve.

4. UMJESTO ZAKLJUČKA

Autorice ovoga rada vjeruju da diferencijacija institucija za tretman maloljetnih i mlađih punoljetnih osoba, globalna koncepcija tog tretmana, te u okviru njega metode individualnog i grupnog rada, mogu biti poboljšani ako se uzme u obzir percepcija i samooperacija onih koji u njemu sudjeluju, a posebno samih odgajanika.

Nužno je apostrofirati i to da suvremena tretmanska orijentacija (za razliku od klasične represivne) mora biti stvarna i potpuna. Ovo naravno, nije moguće postići odjednom i u svim segmentima istovremeno. Zbog toga se može sugerirati da se usporedno djeluje najmanje na tri razine. U prvom redu, potrebna je znanstvena analiza ove problematike, na čijem temelju bi se punudili budući modeli rada s mladima s poremećajima u ponašanju. Upravo je ovaj rad u funkciji jednog segmenta znanstvenog projekta kojeg je cilj evaluacija efikasnosti tretmana mladih s poremećajima u ponašanju. Dalje, podsjećamo na mogućnosti eksperimentalnog rada u provjeri i verifikaciji manjih specifičnih programa koji bi bili doprinos, kako evaluaciji i redefiniranju globalne koncepcije in-

stitutionalnog tretmana, tako i tretmana mladih uopće. Nije manje važno istaći potrebu za širokom temeljnim trening-programom edukacije za odgajatelje, pa i ostale djelatnike ovih institucija. Potrebno je razmisliti o posebnom, razvijenom sustavu dodatne edukacije kojom bi ovi djelatnici mogli steći posebna znanja i vještine upravo na ovom području.

Na kraju ovog teksta, čini se sasvim umjesnim citirati dio pisma jednog bivšeg osuđenika (prema Kuening, 1950.), čija je opservacija itekako aktualna, ali i upozoravajuća: "Zatvorenik u modernoj, liberalnoj i naučnoj instituciji ima većinu od onih frustracija koje ima čovjek u zatvoru starog stila, ali uz još jednu otežavajuću

okolnost: on je sada manipuliran na "naučnoj" bazi iz nekog udaljenog centra, uz pomoć daljinskog upravljanja, na koji on sada nema nikakvog utjecaja. Niti jedan zatvorenik nikada nije vjerovao da će ova beskrajna količina podataka koji se o njemu sakupljaju ikada biti upotrebljena za njegovo dobro. Većina zatvorenika je svjesna i zna da svi ovi suptilni pritisci koji im se nameću nemaju nikakve veze s njihovom dobrobiti, već da samo imaju veze sa "zatvorskom sigurnošću" - i to sa sigurnošću posla za penologe. Zatvorenikova potreba da živi, i sustavni pokušaj da se živi za njega (ili od njega), nikada ne mogu biti pomireni."

LITERATURA

1. ADLER, A. (1984): Poznavanje života. Prosveta. Beograd.
2. BAŠIĆ, J. (1982): Slobodno vrijeme i uključivanje maloljetnih delinkvenata u makrosocijalne grupe nakon zavodskog tretmana. Defektologija. 1.-2.:187-195.
3. BAŠIĆ, J. (1990): Struktura stavova osuđenih osoba na početku penološkog tretmana u Kazneno-popravnim domu Lepoglava. Penološke teme 5.1-2:57-66.
4. BERGER, J. (1980): Novi pravci grupne psihoterapije: razvoj, karakteristike, promjenjivost. Avalske sveske 3:7-29.
5. BRINC, F. (1986): Problematika penološkoga obravnavanja mladoletnih in mlajših polnoletnih opsojencev v SR Sloveniji. Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani. (interni materijal Ljubljana.)
6. BUĐANOVAC, M., V. ŽAKMAN-BAN, A. BUĐANOVAC (1987): Mišljenje osuđenih osoba o osoblju, tretmanu i uvjetima života i rada u Kazneno- popravnom domu Lepoglava. Penološke teme 2.3-4:163-175.
7. BUĐANOVAC, M., K. STIPETIĆ (1978): Mišljenje osuđenih osoba o tretmanu u Kazneno-popravnom domu Lepoglava. Penologija 1-2:69-76.
8. BUJANOVIĆ-PASTUOVIĆ, R., J. BAŠIĆ (1982): Povezanost efikasnosti resocijalizacije i zavodskog tretmana maloljetnika s poremećajima u ponašanju u SR Hrvatskoj. Defektologiji 1-2:153- 161.
9. BULLOCK, R. (1990): Secure accommodation for very difficult adolescents: some recent research findings. Journal of Adolescence. Sch. of Appl. Soc. Studies. Dartington Res. Unit, Totnes, Devon 13/13: 205-216.
10. ENGLISH i ENGLISH (1972): Obuhvatni rečnik psiholoških i psihoanalitičkih pojmova. Savremena administracija. Beograd.
11. FULGOSI, A. (1985): Psihologija ličnosti-teorije i istraživanja. Školska knjiga. Zagreb.
12. HIRJAN, F., M. SINGER (1987): Maloljetnici u krivičnom pravu. Globus. Zagreb.

13. HOLBERT, F., N.P. UNNITHAN (1990): Free will Determinism, and Criminality: The Self-Perception of Prison Inmates. *Journal of Criminal Justice*, vol. 18. pp 000-000: 43-53.
14. HUDINA, B. (1989): O nekim aspektima odgojnog rada i individualizacije tretmana. *Penološke teme* 4: 121-127.
15. HWANG, S. (1990): Modeling the suppression effects of correctional programmes of juvenile delinquency. NY. *Journal of Quantitative Criminology*. ANY State Dpt. of Hlth, 2 University P I Albany. 377-393.
16. KOHUT, H. (1990): Analiza sebstva. ITRO. Naprijed. Zagreb.
17. KOVAČEVIĆ, V. (1981): Problemi resocijalizacije maloljetnika s delinkventnim ponašanjem. Fakultet za defektologiju Sveučilišta u Zagrebu. Izdavački centar Rijeka. Zagreb-Rijeka.
18. KOVAČEVIĆ, V. (1982): Uspješnost resocijalizacije određene na osnovi psiholoških, socioloških i tretmanskih varijabli. *Defektologija* 1-2:111-123.
19. KRISTANČIĆ, A. (1982): Metoda i tehnika savjetovanišnog rada. Zavod grada Zagreba za socijalni rad i USIZ Socijalne zaštite grada Zagreba. Zagreb.
20. KUENNING, W.H. (1950): A Letter to a Penologist. *Prison Etiquette Bears Wille*. New York: Retort Press.
21. LERMAN, P. (1991): Counting Youth in Trouble in Institutions: Bringing the United States Up to Date. *Crime and Delinquency*. National Council of Crime and Delinquency. San Francisco. 465- 480.
22. MEJOVŠEK, M. (1982): Povezanost efikasnosti resocijalizacije i socijalnog statusa maloljetnika nakon zavodskog tretmana. *Defektologija* 1-2:123-135.
23. MEJOVŠEK, M. (1989): Evaluacija institucionalnog penološkog tretmana. *Penološke teme* 4,1-2:1-9.
24. MICHALOWSKY, R.J. (1977): Perspective and Paradigm: Structuring Criminological Thought.in: Meier. R.F.: *Theory in Criminology*. Contemporary Views, SAGE Publications. Beverly Hills. London. 7-17.
25. MIKŠAJ-TODOROVIĆ, Lj. (1982): Povezanost kriminalne aktivnosti i oblika devijantnog ponašanja u postpenalnom periodu. *Defektologija* 1-2:217-223.
26. PANKENHAM-THOMPSON COMMITTEE (1961): Problems of the Ex- Prisoner. National Council of Social Service. London.
27. PETROVEC, D. (1989): Model komunikacije s osuđenim osobama kao način upoznavanja njihove ličnosti i metoda socijalne kontrole. *Penološke teme* 4.1-2:99-103.
28. PETZ, B. (1991): Zašto dolazi do sukoba među ljudima? u: Grupa autora: Uvod u psihologiju - suvremena znanstvena i primijenjena psihologija. Grafički zavod Hrvatske. Zagreb. 217- 275.
29. POLDRUGAČ, Z. (1982): Školovanje i zaposlenje maloljetnih delinkvenata u periodu prije i nakon zavodskog tretmana. *Defektologija* 1-2: 179-187.
30. RECKLESS, W.S., DINITZ, E. MURRAY (1956): Self-Concept as an Insulator Against Delinquency. *Am. Social R.* 744-746.
31. RECKLESS, W., S. DINITZ., E. MURRAY (1957): The "good boy" in a high Delinquency Area. *Journal of Crim. Law*. 18-25.
32. REICH, B., C. ADCOCK (1978): Vrednosti, stavovi i promena ponašanja. Nolit. Beograd.

33. REICHER (1910): Bibliographie der Jugendfursorge. Wien.
34. SINGER, M. (1982): Kriminalna aktivnost nakon otpusta iz odgojnog doma i doma za preodgoj. Defektologija 1-2:195-209.
35. SOISSON, R. (1990): Who Learns from Whom? FICE International Bulletin, 3. International Federation of Educative Communities. Zurich. 64-67.
36. ŠPADIJER-DŽINIĆ, J. (1973): Život u vaspitno popravnom domu. Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja 2. Beograd. 325-367.
37. TUGGENER, H. (1990): The Role of The Socialpedagogue-An Outline of a European Model. FICE International Bulletin, 3. International Federation of Educative Communities. Zurich. 14-21.
38. UZELAC, S. (1982): Uspješnost resocijalizacije maloljetnih delinkvenata u različitim odgojnim institucijama SR Hrvatske. Defektologija 1-2:161-169.
39. UZELAC, S. (1992): Sud za maloljetnike u funkciji programiranja efikasnije odgojne mjere pojačana briga i nadzor (katamnestička evaluacija eksperimentalnog rada na izvršenju odgojne mjere pojačana briga i nadzor - osnovni rezultati). Zagreb (u tisku).
40. WOORHIS, P., F. CULLEN, B. LINK, N. TRAWIS-WOLFE (1991): The Impact of Race and Gender on Correctional Officers/Orientation to the Integrated Environment. journal of Research in Crime and Delinquency. SAGE Periodicals Press. A Division of SAGE Publication, Inc. Newsbury Park. London. New Delhy. 472-501.
41. ZVONAREVIĆ, M. (1981): Socijalna psihologija. Školska knjiga. Zagreb.
42. ŽAKMAN-BAN, V. (1982): Povezanost osnovnog i usmjerenog obrazovanja s kriminalnim i prekršajnim aktivnostima maloljetnika nakon zavodskog tretmana. Defektologija 1-2:209-217.
43. ŽIŽAK, A. (1989): Međuljudski odnos kao specifičan aspekt individualizacije instrumentalnog tretmana maloljetnika. Penološke teme 4. 1-2:103-109.

CONTRIBUTION TO THE DISCUSSION OF THE NEED FOR INVESTIGATING PERCEPTION OF THE INSTITUTIONAL TREATMENT FROM THE JUVENILE'S AND JOUNGER ADULT'S POINT OF VIEW

Summary

This paper is based on the assumption that differentiation of the institutions used for the penal treatment of juveniles and younger adults in the Republic of Croatia, can be improved. If the perception and self-perception of involved subjects, particularly juveniles themselves is taken into concern the global conception of the treatment, as well as methods of group and individual work will be improved.

Short review of investigations concerning the efficiency of the institutional treatment is presented, as well as the explanation of the need for democratization of the relationship between all persons involved into treatment. Up to day there is still no crucial information about the general efficiency of work carried out in such institutions. Therefore the scientific analysis, experimental work and organized training-education of personnel in order to establish real and complete treatment orientation is suggested.

KEY WORDS: institutional treatment (juveniles) younger adult persons (perception) efficacy of the treatment) "self-perception"

This paper is part of the Project task titled "Evaluation of the treatment model for juveniles and younger adults", which has been realized within the scientific Project "Evaluation of the treatment model for young people with behavior disturbances", carried out at the department of Social Pedagogy, Faculty of Defectology, the leader of the Project is prof. Dr. Milko Mejovšek.